
Natya Shastra Chapter 19

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౧౯

Document Information

Text title : naaTyashaastra adhyaaya 19

File name : natya19.itx

Category : nATyashAstra, major_works, bharata

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Sage Bharata

Transliterated by : dpadmakar at hotmail.com

Proofread by : dpadmakar at hotmail.com

Latest update : October 6, 2001

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౧౯

॥ శ్రీరస్తు ॥

భరతమునిప్రణీతం నాట్యశాస్త్రమ్
అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః ।
ఇతివృత్తం తు నాట్యస్య శరీరం పరికీర్తితమ్ ।
పంచాభిః సన్నిభిస్తస్య విభాగః సమ్ప్రకల్పితః ॥ ౧ ॥
ఇతివృత్తం ద్విధా చైవ బుధస్తు పరికల్పయేత్ ।
ఆధికరికమేకం స్యాత్ ప్రాసజ్జికమథాపరమ్ ॥ ౨ ॥
యత్కార్యం హి ఫలప్రాప్త్యా సామర్థ్యాత్పరికల్పయేత్ ।
తదాధికారికం జ్ఞేయమన్యత్ప్రాసజ్జికం విదుః ॥ ౩ ॥
కారణాత్ఫలయోగ్యస్య వృత్తం స్యాదాధికారికమ్ ।
తస్యోపకరణార్థం తు కీర్త్యతే హ్యనుషజ్జికమ్ ॥ ౪ ॥
కవేః ప్రయత్నాన్నేత్యణాం యుక్తానాం విద్ధ్యుపాశ్రయాత్ ।
కల్పయేత్ హి ఫలప్రాప్తిః సముత్కర్షాత్ఫలస్య చ ॥ ౫ ॥
(తౌకికీ సుఖదుఃఖాఖ్యా యథావస్థా రసోద్భవా ।
దశధా మన్మథావస్థా వ్యవస్థాస్త్రివిధా మతా ॥) ౬ ॥
సంసారే ఫలయాగే తు వ్యాపారః కారణస్య యః ।
తస్యానుపూర్వ్యా విజ్ఞేయా పంచావస్థా ప్రయోక్తుభిః ॥ ౭ ॥
ప్రారమ్భశ్చ ప్రయత్నశ్చ తథా ప్రాప్తేశ్చ సంభవః ।
నియతా చ ఫలప్రాప్తిః ఫలయోగశ్చ పంచమః ॥ ౮ ॥
ఔత్సుక్యమాత్రబన్ధస్తు యద్బిజస్య నిబధ్యతే ।
మహతః ఫలయోగస్య స ఫలారమ్భ ఇష్యతే ॥ ౯ ॥
అపశ్యతః ఫలప్రాప్తిం వ్యాపారో యః ఫలం ప్రతి ।
పరం చౌత్సుక్యగమనం స ప్రయత్నః ప్రకీర్తితః ॥ ౧౦ ॥

ఈషత్ప్రాప్తిర్యదా కాచిత్ఫలస్య పరికల్పతే ।
 భావమాత్రేణ తు ప్రాహుర్విధిజ్ఞాః ప్రాప్తిసమ్భవమ్ ॥ ౧౧॥
 నియతాం తు ఫలప్రాప్తిం యదా భావేన పశ్యతి ।
 నియతాం తాం ఫలప్రాప్తిం సగుణాం పరిచక్షతే ॥ ౧౨॥
 ఆభిప్రేతం సమగ్రం చ ప్రతిరూపం క్రియాఫలమ్ ।
 ఇతివృత్తే భవేద్యస్మిన్ ఫలయోగః ప్రకీర్తితః ॥ ౧౩॥
 సర్వస్యైవ హి కార్యస్య ప్రారబ్ధస్య ఫలార్థిభిః ।
 ఏతాస్తస్వనుక్రమేణైవ పఞ్చావస్థా భవన్తి హి ॥ ౧౪॥
 ఆసాం స్వభావభిన్నానాం పరస్పరసమాగమాత్ ।
 విన్యాస ఏకభావేన ఫలహేతుః ప్రకీర్తితః ॥ ౧౫॥
 ఇతివృత్తం సమాఖ్యాతం ప్రత్యగేవాధికారికమ్ ।
 తదారమ్భాది కర్తవ్యం ఫలాంతం చ యథా భవేత్ ॥ ౧౬॥
 పూర్ణసన్ని చ కర్తవ్యం హీనసన్న్యపి వా పునః ।
 నియమాత్ పూర్ణసన్ని స్యాద్ధీనసన్న్యథ కారణాత్ ॥ ౧౭॥
 ఏకలోపే చతుర్థస్య ద్విలోపే త్రిచతుర్థయోః ।
 ద్వితీయత్రిచతుర్థానాం త్రిలోపే లోప ఇష్యతే ॥ ౧౮॥
 ప్రాసంజ్ఞకే పరార్థత్వాన్న హ్యేష నియమో భవేత్ ।
 యద్వృత్తం సమ్భవేత్తత్ర తద్యోజ్యమవిరోధతః ॥ ౧౯॥
 ఇతివృత్తే యథావస్థాః పఞ్చారమ్భాదికాః స్మృతాః ।
 అర్థప్రకృతయః పఞ్చ తథా బీజాదికా అపి ॥ ౨౦॥
 బీజం బిన్దుః పతాకా చ ప్రకరీ కార్యమేవ చ ।
 అర్థప్రకృతయః పఞ్చ జ్ఞాత్వా యోజ్యా యథావిధి ॥ ౨౧॥
 స్వల్పమాత్రం సముత్సృష్టం బహుధా యద్విసర్పతి ।
 ఫలావసానం యచ్చైవ బీజం తత్పరికీర్తితమ్ ॥ ౨౨॥
 ప్రయోజనానాం విచ్ఛేదే యదవిచ్ఛేదకారణమ్ ।
 యావత్సమాప్తిర్బంధస్య స బిన్దుః పరికీర్తితః ॥ ౨౩॥

యద్వృత్తం తు పరార్థం స్యాత్ ప్రధానస్యోపకారకమ్
 ప్రధానవచ్చ కల్పేత సా పతాకేతి కీర్తితా || ౨౪ ||
 ఫలం ప్రకల్ప్యతే యస్యాః పరార్థాయైవ కేవలమ్ |
 అనుబంధవిహీనత్వాత్ ప్రకరీతి వినిర్దిశేత్ || ౨౫ ||
 యదాధికారికం వస్తు సమ్యక్ ప్రాజ్ఞైః ప్రయుజ్యతే |
 తదర్థో యః సమారమ్భస్తత్కార్యం పరికీర్తితమ్ || ౨౬ ||
 ఏతేషాం యస్య యేనార్థో యతశ్చ గుణ ఇష్యతే |
 తత్ ప్రధానం తు కర్తవ్యం గుణభూతాన్యతః పరమ్ || ౨౭ ||
 ఏకోఽనేకోఽపి వా సన్నిః పతాకాయాం తు యో భవేత్ |
 ప్రధానార్థానుయాయిత్యాదనుసన్నిః ప్రకీర్త్యతే || ౨౮ ||
 ఆగర్భాదావిమర్శాద్వా పతాకా వినివర్తతే |
 కస్మాద్యస్మాన్ని బన్ధోఽస్యాః పరార్థః పరికీర్త్యతే || ౨౯ ||
 యత్రార్థే చిన్తితేఽన్యస్మిన్సల్లిన్తోఽన్యః ప్రయుజ్యతే |
 ఆగన్తుకేన భావేన పతాకాస్థానకం తు తత్ || ౩౦ ||
 సహసైవార్థసమ్మత్తిర్గుణవత్సూపకారతః |
 పతాకాస్థానకమిదం ప్రథమం పరికీర్తితమ్ || ౩౧ ||
 వచః సాతిశయం క్లిష్టం కావ్యబంధసమాశ్రయమ్ |
 పతాకాస్థానకమిదం ద్వితీయం పరికీర్తితమ్ || ౩౨ ||
 అర్థోపక్షేపణం యత్ర లీనం సవినయం భవేత్ |
 శ్లిష్టప్రత్యుత్తరోపేతం తృతీయమిదమిష్యతే || ౩౩ ||
 ద్వ్యర్థో వచనవిన్యాసః సుశ్లిష్టః కావ్యయోజితః |
 ఉపన్యాససుయుక్తశ్చ తచ్చతుర్థముదాహృతమ్ || ౩౪ ||
 [యత్ర సాతిశయం వాక్యమర్థోపక్షేపణం భవేత్ |
 వినాశిదృష్టమస్తే చ పతాకార్థం తు తద్భవేత్] || ౩౫ ||
 చతుష్పతాకాపరమం నాటకే కార్యయిష్యతే |
 పంచాభిః సన్నిధిర్ముక్తం తాంశ్చ వక్ష్యామ్యతః పరమ్ || ౩౬ ||
 ముఖం ప్రతిముఖం చైవ గర్భో విమర్శ ఏవ చ |

తథా నిర్వహణం చేతి నాటకే పఞ్చ సన్ధయః ॥ ౩౭॥

[పఞ్చభిః సన్ధిభిర్ముక్తం ప్రధానమను కీర్త్యతే ।

శేషాః ప్రధానసన్ధినామనుగ్రాహ్యనుసన్ధయః] ॥ ౩౮॥

యత్ర బీజసముత్పత్తిర్నాన్ధరససమ్భవా ।

కావ్యే శరీరానుగతా తన్ముఖం పరికీర్తితమ్ ॥ ౩౯॥

బీజస్యోద్భాటనం యత్ర దృష్టనష్టమివ క్వచిత్ ।

ముఖన్యస్తస్య సర్వత్ర తద్వై ప్రతిముఖం స్మృతమ్ ॥ ౪౦॥

ఉద్భేదస్తస్య బీజస్య ప్రాప్తిరప్రాప్తిరేవ వా ।

పునశ్చాన్వేషణం యత్ర స గర్భ ఇతి సంజ్ఞితః ॥ ౪౧॥

గర్భనిర్భిన్నబీజార్థో విలోభనకృతోఽథవా ।

క్రోధవ్యసనజో వాపి స విమర్శ ఇతి స్మృతః ॥ ౪౨॥

సమానయనమర్థానాం ముఖాద్యానాం సబీజినామ్ ।

నానాభావోత్తరాణాం యద్భవేన్నిర్వహణం తు తత్ ॥ ౪౩॥

ఏతే తు సన్ధయో జ్ఞేయా నాటకస్య ప్రయోక్తుభిః ।

తథా ప్రకరణాస్యాపి శేషాణాం చ నిబోధత ॥ ౪౪॥

డిమః సమవకారశ్చ చతుఃసన్ధి ప్రకీర్తితౌ ।

న తయోరవమర్శస్తు కర్తవ్యః కవిభిః సదా ॥ ౪౫॥

వ్యాయోగేహామృగౌ చాపి సదా కార్యౌ త్రిసన్ధికౌ ।

గర్భావమర్శౌ న స్యాతాం తయోర్వృత్తిశ్చ కైశికీ ॥ ౪౬॥

ద్విసన్ధి తు ప్రహసనం వీధ్యజ్ఞో భాణ ఏవ చ ।

ముఖనిర్వహనే తత్ర కర్తవ్యే కవిభిః సదా ॥ ౪౭॥

[వీధీ చైవ హి భాణశ్చ తథా ప్రహసనం పునః ।

కైశికీవృత్తిహీనాని కార్యాణి కవిభిః సదా] ॥ ౪౮॥

ఏవం హి సన్ధయః కార్యా దశరూపే ప్రయోక్తుభిః ।

పునరేషాం తు సన్ధినామక్లకల్పం నిబోధదత ॥ ౪౯॥

సన్ధినాం యాని వృత్తాని ప్రదేశేష్యనుపూర్వశః ।

స్వసమ్పద్గుణయుక్తాని తాన్యజ్ఞాన్యపధారయేత్ ॥ ౫౦॥

ఇష్టస్వార్థస్య రచనా వృత్తాంతస్యానుపక్షయః ।
 రాగప్రాప్తిః ప్రయోగస్య గుహ్యనాం చైవ గూఢానమ్ ॥ ౫౧ ॥
 ఆశ్చర్యవదభిఖ్యానం ప్రకాశ్యానాం ప్రకాశనమ్ ।
 అఙ్గానాం షడ్విధం హ్యేతద్ దృష్టం శాస్త్రే ప్రయోజనమ్ ॥ ౫౨ ॥
 అఙ్గహీనో నరో యద్వన్నైవారమ్భక్షమో భవేత్ ।
 అఙ్గహీనం తథా కావ్యం న ప్రయోగక్షమం భవేత్ ॥ ౫౩ ॥
 ఉదాత్తమపి తత్కావ్యం స్యాదక్షైః పరివర్జితమ్ ।
 హీనత్వాద్ధి ప్రయోగస్య న సతాం రజ్జాయేన్మనః ॥ ౫౪ ॥
 కావ్యం యదపి హీనార్థం సమ్యదక్షైః సమన్వితమ్ ।
 దీప్తత్వాత్తు ప్రయోగస్య శోభామేతి న సంశయః ॥ ౫౫ ॥
 [తస్మాత్ సన్నిప్తదేశేషు యథాయోగం యథారసమ్ ।
 కవినాఙ్గాని కార్యాణి సమ్యక్తాని నిబోధత] ॥ ౫౬ ॥
 ఉపక్షేపః పరికరః పరిన్యాసో విలోభనమ్ ।
 యుక్తిః ప్రాప్తిః సమాధానం విధానం పరిభావనా ॥ ౫౭ ॥
 ఉద్భేదః కరణం భేద ఏతాన్యఙ్గాని వై ముఖే ।
 తథా ప్రతిముఖే చైవ శృణుతాఙ్గాని నామతః ॥ ౫౮ ॥
 విలాసః పరిసర్పశ్చ విధూతం తాపనం తథా ।
 నర్మ నర్మద్యుత్తిశ్చైవ తథా ప్రగయణం పునః ॥ ౫౯ ॥
 నిరోధశ్చైవ విజ్ఞేయః పర్యుపాసనమేవ చ ।
 పుష్పం వజ్రముపన్యాసో వర్ణసంహార ఏవ చ ॥ ౬౦ ॥
 ఏతాని వై ప్రతిముఖే గర్భేఽఙ్గాని నిబోధత ।
 అభూతాహరణం మార్గో రూపోదాహరణే క్రమః ॥ ౬౧ ॥
 సంగ్రహశ్చానుమానం చ ప్రార్థనాక్షిప్తమేవ చ ।
 తోటకాధిబలే చైవ హ్యుద్వేగో విద్రవస్తథా ॥ ౬౨ ॥
 ఏతాన్యఙ్గాని వై గర్భే హ్యవమర్కే నిబోధత ।
 అపవాదశ్చ సంఘేటో విద్రవః శక్తిరేవ చ ॥ ౬౩ ॥
 వ్యవసాయః ప్రసజ్గశ్చ ద్యుతిః ఖేదో నిషేధనమ్ ॥

విరోధనమథాదానం ఛాదనం చ ప్రరోచనా || ౬౪ ||
 వ్యవహారశ్చ యుక్తిశ్చ విమర్శాన్యమూని చ |
 సన్నిర్నిరోధో గ్రథనం నిర్ణయః పరిభాషణమ్ || ౬౫ ||
 ద్యుతిః ప్రసాద ఆనందః సమయో హుళ్యపగూహనమ్ |
 భాషణం పూర్వవాక్యం చ కావ్యసంహార ఏవ చ || ౬౬ ||
 ప్రశస్తిరితి సంహారే జ్ఞేయాన్యజ్ఞాని నామతః |
 చతుష్షష్ఠి బుద్ధైర్యేతాన్యజ్ఞాని సన్నిషు || ౬౭ ||
 [సమ్పాదనార్థం బీజస్య సమ్యక్స్పిద్ధికరాణి చ |
 కార్యాణ్యేతాని కవిభిర్విభజ్యారాని నాటకే] || ౬౮ ||
 పునరేషాం ప్రవక్ష్యామి లక్షణాని యథాక్రమమ్ |
 కావ్యార్థస్య సముత్పత్తిరుపక్షేప ఇతి స్మృతః || ౬౯ ||
 యదుత్పన్నార్థభావల్యం జ్ఞేయః పరికరస్తు సః |
 తన్నిష్పత్తిః పరిన్యాసో విజ్ఞేయః కవిభిః సదా || ౭౦ ||
 గుణనిర్వర్ణనం చైవ విలోభనమితి స్మృతమ్ |
 సమ్ప్రధారణమర్థానాం యుక్తిరిత్యభిధీయతే || ౭౧ ||
 సుఖార్థస్యాభిగమనం ప్రాప్తిరిత్యభిసంజ్ఞితా |
 బీజార్థస్యోపగమనం సమాధానమితి స్మృతమ్ || ౭౨ ||
 సుఖదుఃఖకృతో యోఽర్థస్తద్విధానమితి స్మృతమ్ |
 కుతూహలోత్తరావేగో విజ్ఞేయా పరిభావనా || ౭౩ ||
 బీజార్థస్య ప్రరోహో యః స ఉద్భేద ఇతి స్మృతః |
 ప్రకృతార్థసమారమ్భః కరణం నామ తద్భవేత్ || ౭౪ ||
 సంఘాతభేదనార్థో యః స భేద ఇతి కీర్తితః |
 [ఏతాని తు ముఖాన్గాని వక్ష్యే ప్రతిముఖే పునః] || ౭౫ ||
 సమీహా రతిభోగార్థా విలాస ఇతి సంజ్ఞితః |
 దృష్టనష్టానుసరణం పరిసర్ప ఇతి స్మృతః || ౭౬ ||
 కృతస్యానుసయస్యాదౌ విధూతం హ్యపరిగ్రహః |
 అపాయదర్శనం యత్తు తాపనం నామ తద్భవీత్ || ౭౭ ||

క్రీడార్థం విహితం యత్తు హాస్యం నర్మేతి తత్స్పృతమ్
 దోషప్రచ్ఛాదనార్థం తు హాస్యం నర్మద్యుతిః స్మృతా ॥ ౭౮॥
 ఉత్తరోత్తరవాక్యం తు భవేత్ప్రగయణం పునః ।
 యా తు వ్యసనసమ్ప్రాప్తిః స నిరోధః ప్రకీర్తితః ॥ ౭౯॥
 క్రుద్ధస్యనునయో యస్తు భవేత్తత్పర్యుపాసనమ్ ।
 విశేషవచనం యత్తు తత్పుష్పమితి సంజ్ఞితమ్ ॥ ౮౦॥
 ప్రత్యక్షరూక్షం యద్వాక్యం వజ్రం తదభిధీయతే ।
 ఉపపత్తికృతో యోఽర్థ ఉపన్యాసశ్చ స స్మృతః ॥ ౮౧॥
 చాతుర్వర్ణ్యోపగమనం వర్ణసంహార ఇష్యతే ।
 కపటాపాశ్రయం వాక్యమభూతాహరణం విదుః ॥ ౮౨॥
 తత్త్వార్థవచనం చైవ మార్గ ఇత్యభిధీయతే ।
 చిత్రార్థసమవాయే తు వితర్కో రూపమిష్యతే ।
 యత్సాతిశయవద్వాక్యం తదుదాహరణం స్మృతమ్ ॥ ౮౩॥
 భావతత్త్వోపలబ్ధిస్తు క్రమ ఇత్యభిధీయతే ।
 సామదానాదిసమ్పన్నః సంగ్రహః పరికీర్తితః ॥ ౮౪॥
 రూపానురూపగమనమనుమానమితి స్మృతమ్ ।
 రతిహర్షోత్సవానాం తు ప్రార్థనా ప్రార్థనా భవేత్ ।
 గర్భస్యోద్భేదనం యత్సాక్షిప్తిరిత్యభిధీయతే ॥ ౮౬॥
 సంరమ్భవచనం చైవ తోటకం త్వితి సంజ్ఞితమ్ ।
 కపటేనాతిసంధానం బ్రువతేఽధిబలం బుధాః ॥ ౮౭॥
 భయం నృపారిదస్యాత్థముద్వేగః పరికీర్తితః ।
 శజ్కా భయత్రాసకృతో విద్రయః సముదాహృతః ॥ ౮౮॥
 దోషప్రఖ్యాపనం యత్తు సోఽపవాద ఇతి స్మృతః ।
 రోషగ్రథితవాక్యం తు సమ్పేటః పరికీర్తితః ॥ ౮౯॥
 గురువ్యతిక్రమో యస్తు స ద్రవః పరికీర్తితః ।
 విరోధిప్రశమో యశ్చ స శక్తిః పరికీర్తితా ॥ ౯౦॥
 వ్యవసాయశ్చ విజ్ఞేయః ప్రతిజ్ఞాహేతుసంభవః ।

ప్రసజ్జైవ విజ్ఞేయో గురూణా పరికీర్తనమ్ || ౯౧||
 వాక్యమాధర్షసంయుక్తం ద్యుతిస్తజ్జైరుదాహృతా |
 మనశ్చేష్టావినిష్పన్నః శ్రమః ఖేద ఉదాహృతః || ౯౨||
 ఈప్పితార్థప్రతిఘాతః ప్రతిషేధః ప్రకీర్తితః |
 కార్యాత్యయోపగమనం విరోధనమితి స్మృతమ్ || ౯౩||
 బీజకార్యోపగమనమాతానమితి సంజ్ఞితమ్ |
 అపమానకృతం వాక్యం కార్యార్థం చ్ఛాదనం భవేత్ || ౯౪||
 ప్రరోచనా స విజ్ఞేయా సంహారార్థప్రదర్శినీ |
 [ప్రత్యక్షవచనం యత్తు స వ్యాహార ఇతి స్మృతః || ౯౫||
 సవిచ్ఛేదం వచో యత్ర సా యుక్తిరితి సంజ్ఞితా |
 జ్ఞేయా విచలనా తజ్జైరవమానార్థసంయుత] || ౯౬||
 [ఏతాన్యవమృతేఽఙ్గాని సంహారే తు నిబోధత] |
 ముఖబీజోపగమనం సన్నిరిత్యభిధీయతే || ౯౭||
 కార్యస్యాన్వేషణం యుక్త్యా నిరోధ ఇతి కీర్తితః |
 ఉపక్షేపస్తు కార్యాణాం గ్రథనం పరికీర్తితమ్ || ౯౮||
 అనుభూతార్థకథనం నిర్ణయః సముదాహృతః |
 పరివాదకృతం యస్యాత్తదాహుః పరిభాషణమ్ || ౯౯||
 లబ్ధస్యార్థస్య శమనం ద్యుతిమాచక్షతే పునః |
 సమాగమస్తథార్థానామానన్దః పరికీర్తితః || ౧౦౦||
 దుఃఖస్యాపగమో యస్తు సమయః స నిగద్యతే |
 శుశ్రూషాద్యుపసమ్పన్నః ప్రసాదః ప్రీతిరుచ్యతే || ౧౦౧||
 అద్భుతస్య తు సమ్ప్రాప్తిరూపగూహనమిష్యతే |
 సామదానాది సమ్పన్నం భాషణం సముదాహృతమ్ || ౧౦౨||
 పూర్వవాక్యం తు విజ్ఞేయం యథోక్తార్థప్రదర్శనమ్ |
 వరప్రదానసమ్ప్రాప్తిః కావ్యసంహార ఇష్యతే || ౧౦౩||
 నృపదేశప్రశాన్తిశ్చ ప్రశస్తిరభిధీయతే |
 యథాసన్ని తు కర్తవ్యాన్వేతాన్యఙ్గాని నాటకే || ౧౦౪||

కవిభిః కావ్యకుశలై రసభావమపేక్ష్య తు ।
 సంమిశ్రాణి కదాచిత్తు ద్విత్రియోగేన వా పునః ॥ ౧౦౫॥
 జ్ఞాత్వా కార్యమవస్థాం చ కార్యాణ్యజ్ఞాని సన్ధిషు ।
 ఏతేషామేవ వాక్యానాం సంబద్ధాన్యర్థయుక్తితః ॥ ౧౦౬॥
 సన్ధ్యన్తరాణి సన్ధీనాం విశేషాన్వైకవింశతిః ।
 సామభేదస్తథా దణ్ణః ప్రదానం వధ ఏవ చ ॥ ౧౦౭॥
 ప్రత్యుత్పన్నమతిత్వం చ గోత్రస్థలితమేవ చ ।
 సాహసం చ భయం చైవ ప్రీత్యాకా క్రోధ ఏవ చ ॥ ౧౦౮॥
 ఓజః సంవరణం భ్రాన్తిస్తథా హేత్వపధారణమ్ ।
 దూతో లేఖస్తథా స్వప్నశ్చిత్రం మద ఇతి స్మృతమ్ ॥ ౧౦౯॥
 [విష్కంభుచూలికా చైవ తథ చైవ ప్రవేశకః ।
 అజ్కావతారోఽజ్కముఖమర్థోపక్షేపపఞ్చకమ్ ॥ ౧౧౦॥
 మధ్యమపురుషనియోజ్యో నాటకముఖసన్ధిమాత్రసంచారః ।
 విష్కంభుకన్తు కార్యః పురోహితామాత్యకఞ్చుకీభిః ॥ ౧౧౧॥
 శుద్ధః సంకీర్ణో వా ద్వివిధో విష్కంభకన్తు విజ్ఞేయః ।
 మధ్యమపాత్రైః శుద్ధః సంకీర్ణో నీచమధ్యకృతః ॥ ౧౧౨॥
 అన్తర్యవనికాసంస్థైః సూతాదిభిరనేకథా ।
 అర్థోపక్షేపణం యత్తు క్రియతే సా హి చూలికా ॥ ౧౧౩॥
 అజ్కాన్తరానుసారీ సంక్షేపార్థమధికృత్య బిన్దూనామ్ ।
 ప్రకరణనాటకవిషయే ప్రవేశకో నామ విజ్ఞేయః ॥ ౧౧౪॥
 అజ్కాన్త ఏవ చాజ్కో నిపతతి యస్మిన్ ప్రయోగమాసాద్య ।
 బీకార్థయుక్తియుక్తో జ్ఞేయో హ్యజ్కావతారోఽసౌ ॥ ౧౧౫॥
 విప్లిష్టముఖమజ్కస్య స్త్రియా వా పురుషేణ వా ।
 యదుపక్షిప్యతే పూర్వం తదజ్కముఖముచ్యతే] ॥ ౧౧౬॥
 అన్యాన్యపి లాన్యవిధావజ్గాని తు నాటకోపయోగీని ।
 అస్మాద్వినిఃసృతాని తు భాణ ఇవైఅకప్రయోజ్యాని ॥ ౧౧౭॥
 [భాణాకృతివల్లాన్యం విజ్ఞేయం త్వేకపాత్రహార్యం వా ।

ప్రకరణవదూహ్య కార్యాసంస్తవయుక్తం వివిధభావమ్ | ౧౧౮ ||

గేయపదం స్థితపాఠ్యమాసీనం పుష్పగణ్డికా |

ప్రచ్ఛేదకం త్రిమూఢం చ సైన్ధవాఖ్యం ద్విమూఢకమ్ || ౧౧౯ ||

ఉత్తమోత్తమకం వైవముక్తప్రత్యుక్తమేవ చ |

లాస్యే దశవిధం హ్యేతదగ్గనిర్దేశలక్షణమ్ || ౧౨౦ ||

ఆసనేషూపవిష్టైర్వత్తస్త్రిభాణ్డోపబృంహితమ్ |

గాయనేఠర్గీయతే శుష్కం తద్గేయపదముచ్యతే || ౧౨౧ ||

[యా నృత్యత్యాసనా నారీ గేయం ప్రియగుణాన్వితమ్ |

సాణ్డోపాఙ్గవిధానేన తద్గేయపదముచ్యతే] || ౧౨౨ ||

ప్రాకృతం యద్వియుక్తా తు పఠేదాత్తరసం స్థితా |

మదనానలతప్రాణ్డీ స్థితపాఠ్యం తదుచ్యతే || ౧౨౩ ||

[బహుచారీసమాయుక్తం పఞ్చాపాణికలానుగమ్ |

చఞ్చతుఃపదేన వా యుక్తం స్థితపాఠ్యం విధీయతే] || ౧౨౪ ||

ఆసీనమాస్యతే యత్ర సర్వాతోద్యవివర్జితమ్ |

అప్రసారితగాత్రం చ చింతాశోకసమన్వితమ్ || ౧౨౫ ||

నృత్తాని వివిధాని స్యుర్గేయం గానే చ సంశ్రితన్ |

చేష్టాభిశ్చాశ్రయః పుంసా యత్ర సా పుష్పగణ్డికా || ౧౨౬ ||

[యత్ర స్త్రీ నరవేషేణ లలితం సంస్కృతం పఠేత్ |

సఖీనాం తు వినోదాయ సా జ్ఞేయా పుష్పగణ్డికా || ౧౨౭ ||

నృత్తం తు వివిధం యత్ర గీతం చాతోద్యసంయుతమ్ |

స్త్రీయః పుంవచ్చ చేష్టనే సా జ్ఞేయా పుష్పగణ్డికా || ౧౨౮ ||

ప్రచ్ఛేదకః స విజ్ఞేయో యత్ర చన్ద్రాతపాహతాః |

స్త్రీయః ప్రియేషు సజ్జనే హ్యపి విప్రియకారిషు || ౧౨౯ ||

అనిష్ఠరశ్లక్షపదం సమవృత్తైరలఙ్కృతమ్ |

నాట్యం పురుషభావాధ్యం త్రిమూఢకమితి స్మృతమ్ || ౧౩౦ ||

పాత్రం విభ్రష్టసంకేతం సువ్యక్తకరణాన్వితమ్ |

ప్రాకృతైర్వచనైర్వ్యుక్తం విదుః సైన్ధవకం బుధాః || ౧౩౧ ||

[రూపవాద్యాదీసంయుక్తం పార్శ్వేన చ వివర్జితమ్ |
 నాట్యం హి తత్తు విజ్ఞేయం సైన్ధవం నాట్యకోవిదైః || ౧౩౨||
 ముఖప్రతిముఖోపేతం చతురశ్రపదక్రమమ్ |
 శ్రిష్టభావరసోపేతం వైచిత్ర్యార్థం ద్విమూఢకే || ౧౩౩||
 ఉత్తమోత్తమకం విద్యాదనేకరససంశ్రయమ్ |
 విచిత్రైః లోకబన్ధైశ్చ హేలాహావవిచిత్రమ్ || ౧౩౪||
 కోపప్రసాదజనితం సాధిక్షేపపదాశ్రయమ్ |
 ఉక్తప్రత్యుక్తమేవం స్యాచ్ఛిత్త్రగీతార్థయోజితమ్ || ౧౩౫||
 యత్ర ప్రియాకృతిం దృష్ట్వా వినోదయతి మానసమ్ |
 మదనానలతప్తాగ్ణీ తచ్చిత్రపదముచ్యతే || ౧౩౬||
 దృష్ట్వా స్వప్నే ప్రియం యత్ర మదనానలతాపితా |
 కరోతివివిధాన్ భావాన్స్తద్వి భావికముచ్యతే || ౧౩౭||
 ఏతేషాం లాస్యవిధౌ విజ్ఞేయం లక్షణం ప్రయోగజ్ఞైః |
 తదహైవ తు యన్నోక్తం ప్రసజ్జవినివృత్తహేతోస్తు || ౧౩౮||
 పఞ్చాసన్ధి చతుర్వృత్తి చతుఃషష్ట్యజ్గసంయుతమ్ |
 షట్రింశల్లక్షణోపేతం గుణాలక్ష్కారభూషితమ్ || ౧౩౯||
 మహారసం మహాభోగముదాత్తవచనాన్వితమ్ |
 మహాపురుషసంచారం సాధ్యాచారజనప్రియమ్ || ౧౪౦||
 సుశ్లిష్టసన్ధిసంయోగం సుప్రయోగం సుఖాశ్రయమ్ |
 మృదుశబ్దాభిధానం చ కవిః కుర్యాత్తు నాటకమ్ || ౧౪౧||
 అవస్థా యా తు లోకస్య సుఖదుఃఖసముద్భవా |
 నానాపురుషసంచారా నాటకేఽసౌ విధీయతే || ౧౪౨||
 న తజ్ఞానం న తచ్చిల్పం న సా విద్యా న సా కలా |
 న తత్ కర్మ న వా యోగో నాట్యేఽసిమ్నస్న దృశ్యతే || ౧౪౩||
 యోఽయం స్వభావో లోకస్య నానావస్థాన్తరాత్మకః |
 సోఽక్ష్ణోద్యభినయైర్మ్యుక్తో నాట్యమిత్యభిధీయతే || ౧౪౪||
 దేవతానామృషీనాం చ రాజ్ఞాం చోత్కృష్టమేధసామ్ |

పూర్వవృత్తానుచరితం నాటకం నామ తద్భవేత్ | ౧౪౫ ||

యస్మాత్స్వభావం సంత్యజ్య సాఙ్గోపాఙ్గగతిక్రమైః |
ప్రయుజ్యతే జ్ఞాయతే చ తస్మాద్వై నాటకం స్మృతమ్ | ౧౪౬ ||

సర్వభావైః సర్వరస్యైః సర్వకర్మప్రవృత్తిభిః |
నానావస్థాన్తరోపేతం నాటకం సంవిధీయతే || ౧౪౭ ||

[అనేకశిల్పజాతాని నైకకర్మక్రీఅయాణి చ |
తాన్యశేషాణి రూపాణి కర్తవ్యాని ప్రయోక్తుభిః] || ౧౪౮ ||

లోకస్వభావం సంప్రేక్ష్య నరాణాం చ బలాబలమ్ |
సంభోగం చైవ యుక్తిం చ తతః కార్యం తు నాటకమ్ || ౧౪౯ ||

భవిష్యతి యుగే ప్రాయో భవిష్యన్త్యబుధా నరాః |
యే చాపి హి భవిష్యన్తి తే యత్నశ్రుతబుద్ధయః || ౧౫౦ ||

కర్మశిల్పాని శాస్త్రాణి విచక్షణబలాని చ |
సర్వాణ్యేతాని నశ్యన్తి యదా లోకః ప్రణశ్యతి || ౧౫౧ ||

తదేవం లోకభాషాణాం ప్రసమీక్ష్య బలాబలమ్ |
మృదుశబ్దం సుఖార్థం చ కవిః కుర్యాత్తు నాటకమ్ | ౧౫౨ ||

చైక్రీడితాద్వైః శబ్దైస్తు కావ్యబద్ధా భవన్తి యే |
వేశ్యా ఇవ న తే భాన్తి కమణ్ణలుధరైర్విజైః || ౧౫౩ ||

దశరూపవిధానం చ మయా ప్రోక్తం ద్విజోత్తమాః |
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి వృత్తీనామిహ లక్షణమ్ || ౧౫౪ ||

ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే సన్నినిరూపణం నామధ్యాయ ఏకోనవింశః ||

Encoded by Padmakar Dadegaonkar dadegaonkar@yahoo.com

